

spôsobom, vďaka čomu sa čitateľ v diele „nestratí“. Pri načrtnutej štruktúre je pochopiteľné, že každý bádateľ môže a aj bude k jednotlivým otázkam pristupovať individuálne v kontexte vlastného výskumu, optiky a metodologických preferencií. Aj ja si dovoľím uviesť niekoľko drobných pripomienok, resp. námetov. Pri budúcom spracovaní problematiky by som sa prihovril za širšie využitie ikonografických prameňov. Mám na mysli najmä numizmatické, sfragistické, obrazové, ale v 2. pol. 12. storočia aj heraldické pamiatky. Práve v nich sa nezriedka pozoruhodným spôsobom prepája vojenská a náboženská symbolika. Napríklad v rámci tretej kapitoly sa autor venuje rôznym atribútom kresťanských vojakov. Ide predovšetkým o vexilá a kopije v úlohe posvätných symbolov využívaných vo vojenstve. Tu by bolo zaujímavé urobiť porovnanie stvárňovania kopijí a vexíl, ako súčasti obrazovej zložky portrétnych kráľovských a kniežacích pečatí 8. – 11. storočia. Mnohé z nich veľmi pekne demonštrujú význam týchto insígnií vo sfére náboženskej i svetskej (vojenskej) reprezentácie a deklarácie zvrchovanej moci. V kontexte uhorských reálií by mohol byť prínosný napríklad aj pokus rekonštruovať miesta vojenských insígnií vo vzťahu k ceremóniám a liturgickým sláveniam ranostredovekého Uhorska. Mám tu na mysli predovšetkým ich miesto ako významného legitimitačného prvku pri kráľovských korunováciach. Podobne zaujímavé sú zmienky o ich uchovávaní v chrámoch (napr. Stoličný Belehrad) a osobitne ich rituálne vyzdvihovania pred vojnovými ťaženiami. Uvedomujem si však, že je to často možné len retrospektívne, na základe prameňov z neskoršieho obdobia. Tieto i ďalšie typy prameňov by v niektorých prípadoch mohli plasticky doplniť využitie pamiatky a v niektorých prípadoch aj umožniť ďalšie interpretácie a úvahy.

Monografia je dôležitým príspevkom pre poznanie dejín stredovekej strednej Európy. Na mnohých miestach autor polemizuje s názormi iných bádateľov a prináša vlastné originálne názory a hypotézy. Jednotlivé závery sú vždy podporené prameňmi, na ktoré autor kladie dôraz. Často pritom ide o drobné „čriečky“, ktoré spoločne vytvárajú mozaiku umožňujúcu v rámci možnosti porozumieť zložitým dobovým fenoménom. Monografiu možno odporučiť každému záujemcovi o dejiny stredoveku, ako aj kresťanstva, vojenstva, teológie či ideí, ktoré formovali európsky priestor na dlhú dobu.

*doc. PhDr. Ing. Miroslav Glejtek, PhD.
(Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre
Filozofická fakulta
Katedra histórie)*

DANIŠ, Miroslav; MOYŠOVÁ, Stanislava; RYBÁR, Lukáš a BACHORÍKOVÁ, Petra. *SPOMIENKY BARÓNA TÓTHA NA TURKOV A TATÁROV*. Bratislava: Vydavateľstvo spolku slovenských spisovateľov, 2022, s. 455.
DOI: <https://doi.org/10.31577/histcaso.2023.71.2.9>

Do slovenského národného panteónu je už niekoľko generácií pevne zasadený Móric Beňovský, uhorský šľachtic, dôstojník uhorskej, poľskej a francúzskej armády, ale najmä dobrodruh, cestovateľ. Jeho memoáre Pamäti a cesty vyšli v roku 1790, štyri roky

po Beňovského smrti v anglickom preklade v Londýne a zanedlho sa stali bestsellerom v celom západnom svete. Príbeh Andreja Tótha, emigranta po stavovskom povstaní Františka II. Rákoczyho a jeho synov Františka a Andreja, je v slovenskej kultúrnej a historickej pamäti takmer neznámy. Pritom ich anabáza nie je o nič menej dobrodružná ako osudy madagaskarského kráľa. Memoáre Francois de Tott, ktoré vydal šesť rokov pred Beňovským, sa hneď po vydaní stali ešte väčším trhákom. Za pár rokov mali päť francúzskych vydaní, už o dva roky boli preložené do angličtiny a dánčiny, o štyri roky vyšiel vo Viedni ich nemecký preklad a v roku 1800 boli preložené i do i švédčiny.

Už i základné biografické údaje postačujú na to, aby pritiahli záujem historikov o osudy jednej z mnohých rodín uhorských emigrantov po poslednom stavovskom povstaní. Ich kľukatá anabáza začala v Nitrianskej stolici, kde sa Andrej Tóth narodil, pokračovala cez Poľsko do Osmanskej ríše do Rodosto. Tu sa po istom čase oddelili cesty husárskeho dôstojníka a vodcu posledného stavovského povstania, ktorý vstúpil do služieb panovníka z Versailles. Jeho synovia František a Andrej sa narodili vo Francúzku a vďaka vzdelaniu a znalosti jazykov ich panovník poveril diplomatickými misiami. Andreja v Rusku, zatiaľ čo František pôsobil ako diplomat na dvore osmanského sultána či krymského chána, kde zastával významné pozície. Po vypuknutí Veľkej francúzskej revolúcie a vzbure vojenskej posádky, ktorej velil, prišiel o svoj politický vplyv. Uchýlil sa do Švajčiarska, kde sotva 60-ročný požiadal uhorského kráľa o amnestiu. Tú mu František I. udelil a tak na pozvanie Tivadara Bátyanyiho odišiel na jeho majetok v Taresafürdő vo Vášskej stolici, kde v roku 1793 zomrel.

Kritické vydanie memoárov pripravil kolektív historikov a filológov z Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Okrem prekladu Stanislavy Moyšovej obsahuje tri úvodné štúdie. Miroslav Daniš a Petra Bachoriková zosumarizovali základné biografické údaje o Andrejovi a jeho synovi Františkovi, pričom sa zamerali na ich vojenské a diplomatické pôsobenie v službách francúzskeho kráľa. Sociálny kapitál, ktorý získal ich otec počas pôsobenia v službách Francúzska, jeho kontakty na najvyššie kruhy a generálska hodnosť akcelerovali diplomatickú kariéru Františka, ktorá tvorí základnú dejovú líniu memoárov. Autori vysvetľujú a na viacerých miestach korigujú obraz, ktorý o poslaní a úlohách pri svojich diplomatických misiách prezentoval autor a zasadujú ich do kontextu mocenského zápasu európskych mocností.

Štúdia Lukáša Rybára sa venuje analýze historickej hodnoty tohto prameňa pre poznanie fungovania osmanskej spoločnosti, vojensko-mocenskej organizácie štátu a jej recepcie v západnej intelektuálnej tradícii. Venuje sa dobovým ideovým, filozofickým a politickým koncepciami, ktoré formovali dobový diskurz a sleduje ich reflexiu v diele F. Tótha. Dominantnú pozíciu si v ňom po celé 18. storočie udržiavali klimaticko-geografický determinizmus a orientálny despotizmus. Zaujímavé sú úvahy o príčinách relatívne pozitívneho hodnotenia tatárskej spoločnosti, ktoré bolo menej zviazané dobovými stereotypmi a konceptom orientálneho despotizmu a vychádzalo z archetypu naivných, jednoduchých „ušľachtilých divochoch“.

Stanislava Moyšová sa vo svojej úvodnej štúdií venovala žánrovej analýze diela, dobovým estetickým kritériám a najmä orientálnemu exotizmu, ktorý sa vo francúzskej literatúre presadzoval od začiatku 18. storočia. Podobne ako L. Rybár poukazuje na silný vplyv encyklopédie Denisa Diderota na F. Tótha, pre ktorého nebola len často

využívaným zdrojom poznania pri modernizácii osmanskej armády. Prístupy encyklopedistov nezaujato pozorovať a kriticky posudzovať sa snažil F. Tóth aplikovať pri svojich cestách, alebo to aspoň na viacerých miestach memoárov deklaroval, čo malo u osvietenského čitateľa umocniť dojem vedeckosti a objektívnosti.

Spomienky baróna Tótha sú z hľadiska výstavby textu lineárnym opisom niektorých životných úsekov autora, doplnené heterogénnymi fragmentmi. Memoáre boli žánrom, ktorý si od konca 17. storočia, keď sa vo francúzskej literárnej tradícii sformoval, zachovával svoje podstatné znaky a ktorým vďačil za svoju popularitu. Tóth ako vzdelaný a sčítaný osvietenský intelektuál ich poznal a úspešne aplikoval. Vedel, že kľúčové je podnietiť predstavivosť čitateľa, čo v prípade spomienok diplomata na dvore osmanského sultána a krymského chána nebolo ťažké. To, čo z de Tóthových memoárov urobilo dobový bestseller nebolo žáner, ani jeho literárne kvality, ale téma. Literárne spracovania ciest do exotických krajín, opisy odlišných kultúr, zvykov a mentality krajín Orientu si ľahko nachádzali cestu rozširujúcemu sa publiku.

Prvý a tretí diel memoárov je venovaný pôsobeniu v hlavnom meste Osmanskej ríše. Beletrizujúcim spôsobom vyrozprával svoje dojmy z tureckého hlavného mesta, ktoré popretkával mnohými anekdotami a ironickými poznámkami. V tretej knihe sa podrobne venuje svojim diplomatickým a poradným aktivitám v Konštantinopoli počas rusko-tureckej vojny v rokoch 1769 – 1774. Popisuje vlastné zásluhy pri obrane mesta proti námornej ofenzíve ruského admirála Orlova. O svojej misii pri dvore krymského chána v rokoch 1768 – 1769 pojednáva F. Tóth v druhej knihe spomienok, ktorá je cenným svedectvom každodenného života krymských Tatárov pred obsadením polostrova cárskym Ruskom. Ako francúzsky konzul neprebýval len v hlavnom meste krymského chanátu Bachčisaraj, ale sprevádzal chána i počas vojenského ťaženia. Barón venuje väčšinu priestoru svojim pozorovaniam mravov, stravy, architektúry či zvykov. V dialogickej forme prezentuje obsah rozhovorov s chánom, no len marginálne sa zmieňuje o témach rokovanií zástupcov poľskej konfederácie s Tatármi. Úplne mlčí o obsahu ďalších tajných rokovaní a zatají i dôležitý fakt, že v rovnakom čase sa jeho brat André zdržiaval v Sankt Peteburgu, kde pôsobil v službách francúzskeho veľvyslanca Rossignola do decembra 1768, keď bol z Ruska vyhostený. Štvrtá, rozsahom najkratšia kniha je opisom jeho poslednej misie v Egypte a krajinách Levantu, ktorú uskutočnil v rokoch 1776 – 1777.

Barón François de Tott však nebol len nezúčastneným pozorovateľom, ktorý ako diplomat mal možnosť preniknúť a spoznať aj tie najvyššie poschodia zložitého administratívneho aparátu Osmanskej ríše. Vďaka osobnej dôvere a priazni sultána bol poverený viacerými úlohami, ktorých cieľom bolo modernizovať jeho armádu. Neschopnosť osmanských úradníkov a veliteľov uskutočniť akúkoľvek zmenu v tradičných postupoch stavia vo svojich spomienkach do kontrastu s vlastnými vedomosťami a spôsobilosťami. V priebehu niekoľkých rokov mu sultán zveril za úlohu posilniť obranný systém Dardanel, zriadiť školu rýchlopalného delostrelectva, viedol práce na odlievaní nových delostreleckých kanónov a založil matematickú školu pre vzdelávanie geometrov a lodných kapitánov. Na viacerých miestach jeho spomienky vyznievajú ako propagácia Diderotovej encyklopédie a francúzskej osvietenskej vedy. Aj z diletanta, ako bol on, sa po preštudovaní správneho dielu encyklopédie doplneného pár titulmi francúzskej odbornej literatúry stal najlepší odborník v osmanskom sultanáte.

Memoáre sú dôležitým prameňom i pre poznanie dobového diskurzu o pôvode a príčinách orientálneho despotizmu. Tóth nezdieľal rigorózne klimatický a geografický determinizmus Charlesa de Secondat Montesquieho a bližšie sú mu názory Williama Falconera, ktoré krátko pred tým publikoval v knihe *Poznámky o vplyve podnebia, situácie, charakteru krajiny, obyvateľstva, povahy potravy a spôsobu života na povahu, správanie, intelekt, zákony a zvyky, formu vlády a náboženstvo ľudstva*, 1781). Za určujúci faktor formujúci charakter spoločnosti a konkrétnu podobu spoločenského a politického usporiadania považoval „mravnú silu“. Za hlavnú príčinu čoraz viditeľnejšieho zaostávania Osmanskej ríše za západnou Európou pokladal ich mravy a povahové črty. Charakteristiku tureckého národa sa podľa neho nedá vystihnúť na základe niekoľkých povahových čít. „*Ludí možno posudzovať len na základe všeobecného zafarbenia. To dostaneme tak, že si zadovážime všetky farby, z ktorých pozostáva a po ich zmiešaní zistíme, aký je ich skutočný odtieň.*“ (s. 354) Kombinácia týchto vlastností v národnom charaktere Turkov bola podľa Tótha vysvetlením ich sklonu k despotizmu, ktorý v kombinácii s klímou a náboženským systémom vyformovali i politický systém a rozdelenie moci v spoločnosti. Sklonom k okázalosti a pýche francúzsky diplomat vysvetľoval opovrhovanie cudzincami a cudzími kultúrami, v dôsledku čoho uprednostňujú život v nevedomosti so svojim arogantným pocitom hrdoosti. Turecká lenivosť a neefektívnosť podľa Tótha nebola prejavom adaptácie na horúcu klímu, ale dôsledkom osmanského vládneho systému, ekonomických a sociálnych inštitúcií a islamského náboženstva. Lahostajnosť a chamtivosť, krutosť a fatalizmus sa na konci 18. storočia ustálili ako atribúty stereotypného obrazu Turkov a celkovo ľudí na Blízkom východe.

Tóthova charakteristika osmanských pomerov potvrdzuje tézu Asli Çirakmana a ďalších súčasných historikov, podľa ktorej sa koncept osmanskej tyranie, formujúci európsky diskurz v 16. a 17. storočí, v priebehu 18. storočia pretransformoval na osmanský despotizmus. Bol redefinovaný tak, aby zapadal do obrazu skorumpovanej a zaostalej osmanskej vlády a stal sa charakteristikou reprezentujúcou eurocentrické vnímanie Orientu. Despotizmus bol dominantným konceptom v európskych reprezentáciách Turkov po celé 18. a 19. storočie. V období zväčšujúceho sa hospodárskeho a mocenského úpadku Osmanskej ríše sa naratív o záhaľčivých a lahostajných Turkoch používal ako argument a ospravedlnenie pre kolonizačné ambície Francúzska a Veľkej Británie. Ďalšie vlastnosti, ktoré Tóth a iní európski cestovatelia zdôrazňovali pri opise ich charakteru, boli „nevedomosť“, „zaostalosť“ a „barbarstvo“. Turci nevedeli skoro nič o umení a vede, preto sa stavali lahostajne k ochrane umeleckých a kultúrnych artefaktov. Kým osvietenici na západe podnikali Grand Tour za pamiatkami gréckej a rímskej antiky, budovali kabinety a múzeá a venovali sa archeológii, barbarskí Turci ich ničili alebo v lepšom prípade s nimi kupčili.

Literárne kvality originálu, ale aj slovenského prekladu robia text pútavým a aktuálnym i po takmer 240 rokoch. Na ilustráciu uvediem opis nálad obyvateľov Konštantínopolu po porážke osmanského námorného a pozemného vojska ruskou armádou v roku 1770.

„Najjasnejší sultán sa zmietať v neistote, ministrov zožierala beznádej, ľud poklesol na duchu, hlavné mesto žilo v strachu z hladomoru a nepriateľského vpádu. V takom stave sa nachádzala ríša, ktorá ešte pred mesia-

com bola neotrasiteľne presvedčená o svojej veľkoleposti. Avšak nevedomosť, ktorá neustále pochlebuje svojej nerozlučnej priateľke pýche, v tejto katastrofe videla len nevyspytateľné rozhodnutie Prozreteľnosti, ktorému sa ľudia musia slepo podriaďiť.“ (s. 295)

Kniha baróna de Tott sa hneď po prvom vydaní v roku 1784 stala bestsellerom. Na dlhý čas sa stala povinným čítaním pre diplomatov vyslaných k Vysokej Porte okrem iného i preto, že pomáhala zorientovať sa v zložitej štruktúre úradníckeho aparátu. Čerpala z nej i zväčšujúca sa komunita orientalistov, geografov a spisovateľov cestopisov. Medzi jej čitateľov však patrili francúzsky kráľovský pár či mladý Napoleon Bonaparte, ktorý získané poznatky využil na svojej výprave do Egypta. Memoáre boli v 20. storočí často citovaným historickým prameňom najmä frankofónnych a anglosaských historikov ako Fernand Braudel, Henry Laurens či Rhoads Murphy. Vďaka slovenskému prekladu si určite nájdú svojich čitateľov i v krajine, kde sa príbeh dvoch generácií uhorských husárov a diplomatov v službách francúzskych kráľov začal.

*doc. Peter Šoltés, PhD.
(Historický ústav SAV, v. v. i.)*

VELKÉ DĚJINY ZEMÍ KORUNY ČESKÉ. Tematická řada, Dětství. Kol. autorov: Martin Franc, Martina Halířová, Jiří Knapík, Milena Lenderová (ed.), Eduard Maur, Martin Nodl, Karel Rýdl. Praha: Paseka, 2021, 672 s., 40 obr.
DOI: <https://doi.org/10.31577/histcaso.2023.71.2.10>

Téma postavenia detí a spôsobu prežívania detstva v minulosti sa stala dôležitou súčasťou českej historiografie od 90. rokov. Okrem množstva štúdií vyšlo niekoľko monografií venujúcich sa detstvu v rôznych obdobiach. Najskôr sa objavila kniha autorov E. Maura, E. Stloukala, P. Horské a M. Kučeru *Dětství, rodina a stáři v dějinách Evropy* (1990). Detstvo v dlhom 19. storočí mapovala publikácia Mileny Lenderovej a Karla Rýdla *Radostné dětství?* (2006). Zborník štúdií *Děti ve velkoměstech od středověku až na práh industriální doby* (2012) sa pokúsil priniesť nové penzum znalostí od včasného stredoveku po 19. storočie. Podrobný pohľad na meniaci sa svet v stredoveku z perspektívy najmenších členov spoločnosti priniesla monografia *Děti a dětství. Od středověku po práh osvícenství* (2019) editorov Dany Dvořáčkovej Malej, Martina Holého, Tomáša Sternecka a Jana Zelenku. Na sklonku roku 2021 sa objavila opäť rozsiahla monografia v rámci edície *Velké dějny zemí Koruny české* nazvaná stručne *Dětství*.

Pri koncipovaní knihy sa stretli historici, ktorí sa detstvom systematicky zaoberajú. Postupne priblížili detský vek v stredoveku – M. Nodl, raného novoveku – E. Maur, v dlhom 19. storočí – M. Lenderová a M. Halířová, počas obdobia prvej ČSR až do roku 1945 – Karel Rýdl, Milena Lenderová a Martina Halířová a v čase vlády komunistického režimu – Jiří Knapík a Martin Franc. Milena Lenderová pripravila aj podrobný úvod, v ktorom zhrnula doterajší stav bádania nielen v českej historiografii a načrtla aj témy a perspektívy aktuálneho výskumu.